

מ ל כ ו ת ה ח ש מ ו נ א י ם

"לא מאסתיים ולא געלתיים לכלותם (ויק' כו, מד). לא מאסתיים - בימי כשדים, שהעמדתי להם דניאל, חנניה, מישאל ועזריה, ולא געלתיים - בימי יונים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו ומתתיה כה"ג". (מגילה יא.)

"מלכות חשמונאי בפני הבית מאה ושלוש שנים" (ע"ז ט, סדר עולם רבה פ"ל.). מהי מלכות זו, האם היתה כהלכה? דנו בכך הראשונים.

דעת הרמב"ן

הרמב"ן (ברא' מט, י) על הפסוק בתוך ברכת יעקב "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו" אומר: "ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה ולא ימשול אחד מאחיו עליו, וכן לא יסור מחוקק מבין רגליו, שכל מחוקק בישראל אשר בידו טבעת המלך ממנו יהיה... והכתוב הזה רמז כי יעקב המליך שבט יהודה על אחיו והוריש ליהודה הממשלה על ישראל, והוא מה שאמר דוד (דה"א כח, ד) "ויבחר ה' אלוקי ישראל בי מכל בית אבי להיות למלך על ישראל לעולם כי ביהודה בחר לנגיד, ובבית יהודה בית אבי, ובבני אבי בי רצה להמליך על כל ישראל".

ואמר "לא יסור" לרמוז כי ימלוך שבט אחר על ישראל¹, אבל מעת שיחל להיות ליהודה שבט מלכות לא יסור ממנו אל שבט אחר, וזהו שנא' (דה"ב יג, ה) "כי ה' אלוקי ישראל נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו" ובהמשך דברי הרמב"ן שם: "ולפי דעתי היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה, והם היו סומכים על דבר אחיה השילוני הנביא שמשח ירבעם, ואמר (מל"א, יא, לט) "ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים". וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר שבטים מלך אחר מלך, ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה, עברו על צוואת הזקן ונענשו בהם, וכמו שאמר הושע (ח, ד) "הם המליכו ולא ממני".

וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישראל, ואעפ"כ נענשו עונש גדול, כי ארבע בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה, עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם בחרב, והגיע העונש בסוף למה שאמרו חז"ל (ב"ב, ג:) "כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא", שנכרתו כולם בעוון הזה.

1. שאול מבנימין.

ואע"פ שהיה בזרע שמעון עונש מן הצדוקים², אבל כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו (ס"א אבדו) אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט המחוקק לגמרי, והיה העונש מדה כנגד מדה, שהמשיל הקב"ה עליהם את עבדיהם והם הכריתום.

ואפשר ג"כ שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים ונצטוו "תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם" (במד' יח, ז) ולא היה להם למלוך רק לעבוד את עבודת ה'". (ע"כ קטעים נבחרים מדברי הרמב"ן).

סיכום עיקרי שיטת הרמב"ן³

(א) הפס' "לא יסור שבט מיהודה" הוא אזהרה לשאר שבטים שלא להעמיד מלך קבוע⁴, והבטחה לשבט יהודה שמעת שיחל להיות לו שבט מלכות לא יסור ממנו.

(ב) המלכת מלכי ישראל שהיתה עפ"י נביא כגון: שאול, ירבעם, היתה רק זמנית ולא קבועה.

(ג) מלכי ישראל שהמשיכו אח"כ והמליכו מלך אחר מלך, ולא חזרו לשבט יהודה, עברו על צוואת יעקב ונענשו.

(ד) עונש החשמונאים היה על זה שמלכו באופן קבוע ולא היו מזרע יהודה ובית דוד, או גם על זה שהיו כהנים שעליהם יש איסור מיוחד, כדי שיעבדו רק בעבודת ה'.

אמנם צריך לברר בדברי הרמב"ן מספר ענינים.

(א) הרמב"ן אומר שהפס' "לא יסור וכו'" הינו אזהרה או איסור לשאר שבטי ישראל, למרות שאת הפס' אפשר בפשטות לפרש רק כנבואה לעתיד שהמלכות תינתן ליהודה.

(ב) לפי הרמב"ן הפס' הוא גם הבטחה שהמלכות לא תוסר מיהודה, אבל אם אנחנו אומרים שמלכי ישראל והחשמונאים עברו על צוואת יעקב, א"כ לא נתקיימה ההבטחה כי הלא הרמב"ן אומר שהחשמונאים הסירו את "השבט והמחוקק" מיהודה?

2. כונתו ליוחנן כה"ג בנו של שמעון שנעשה צדוקי בסוף ימיו.
(ע' ברכות כט. קידושין סו.) - רח"ד שעוועל בהערות על הרמב"ן.

3. גם מהקטעים שלא צוטטו.

4. פ' מלך אחר מלך כמ"ש הרמב"ן, אך מלך זמני משאר שבטי ישראל משמע מהרמב"ן שאפשר. (וכן משמע ברמב"ן דבר' יז, טו ד"ה לא תוכל).

ואמנם כך מקשה בס' דרשות הר"ן (דרוש ז', עמ' קכא) על הרמב"ן, שלפי דבריו לא נתקיימה הבטחת יעקב אלא רק בזמן מלכות דוד ושלמה, שאף מלך אחר מישראל לא מלך בזמנם.

ולכן אומר הר"ן: " וזה הפס' אינו מצוה ולא אזהרה לבאים, אבל הקדמת הידיעה ממה שיקרה".

ובהמשך דבריו שם: "ואין ממלכי חשמונאי על זה קושיא כלל, כי לא יבטיחו הכתוב ליהודה - רק כל ימי היות הממשלה לישראל מצד עצמם לא תכרת משבט יהודה... והמלכים אשר מלכו בבית שני לא היתה מלכותם מצד עצמם כלל, אבל הם כפקידים למלך פרס ורומי, גם לזולתם מן המלכים אבל מ"מ אין הכונה שלא תהיה מלוכה וממשלה לאחד מאחיו, אבל הבטיחו (הכתוב) שלא תיפסק מן שבטו הממשלה לגמרי כל זמן שתהיה המלוכה בישראל, אבל בהיות ישראל בגלות אין מלך ואין שר, לא הובטח שבט יהודה שתשאר לו ממשלה" (עכת"ד).

א"כ לפי שיטת הר"ן הפס' "לא יסור" אינו אזהרה כלל, אלא נבואה לעתיד, שכל זמן שתהיה מלוכה לישראל לא תכרת משבט יהודה, אך יכולה להיות מלוכה גם לשאר השבטים באותו הזמן, ולכן התקיימה ההבטחה בזמן מלכי ישראל. ובזמן החשמונאים לא היתה מלוכה לישראל, אלא היו כפקידים למלכי אומות העולם, וניתן להם רק שלטון של שררה, ועל שררה בלבד שלא תהיה משאר שבטים לא היתה הבטחת יעקב. ולכן יוצא מדברי הר"ן שהחשמונאים לא עברו שום איסור, כי הפס' אינו אזהרה כלל, וגם לא נכרתה המלכות מיהודה כי לא קיבלו אלא שררה בלבד.

ואמנם כן משמע גם ממקורות היסטוריים, שמלכי החשמונאים לא מלכו בתור מלכות ממש, אלא היו נושאים שלטון של כה"ג או נשיא (ע' חשמונאים א' (יד, מא) ששמעון הומלך רק לנשיא עד שיבא נביא אמת וימליכנו, וכן מיוסף בן מתתיהו רפ"ג לגבי אריסטובלוס שהפך את הנשיאות למלוכה, משמע שהשאר לא לקחו מלוכה ממש אלא שררת נשיא או כה"ג).

ונראה שצ"ל לשיטת הרמב"ן⁵, שיש שני ענינים "בלא יסוד".

אך אין שניהם שוים והם:

(א) הבטחה שלא תכרת מלכות מיהודה כל זמן שיש מלוכה בישראל.

(ב) איסור שררה קבועה, אפי' שאינה מלכות ממש, על שאר שבטים.

ובכך יתקיימו שני הענינים, ההבטחה והאיסור, ולא יסתרו זה את

זה,

(א) כי בזמן מלכי ישראל היו גם מלכי יהודה, והרמב"ן לא אומר שתהיה

מלכות רק ליהודה⁶, אלא שכ"ז שיש מלכות לא תכרת מיהודה המלכות,

ולא ימשול עליו אחד מאחיו, ובאמת כך היה. אך אין זה פוטר את

מלכי ישראל בזה שליהודה יש מלך, ולכן עברו איסור בזה שלא חזרו

כולם ליהודה.

(ב) בזמן מלכי חשמונאי לא היתה מלכות ממש, כמו שנראה מן המקורות

ההסטוריים, ולכן גם אין זה סותר את ההבטחה, כי ההבטחה היתה

רק בזמן שיש מלכות לישראל, וזה מוכח מתחילת דברי הרמב"ן⁷ שאומר,

שאין ההבטחה של יעקב דוחה את "יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים

עליך אל גוי וכו'" (דברים, כח, לו) וכן "והנה הם ומלכם בגולה

אין להם עוד מלך ושרים". א"כ מוכח מהרמב"ן, שלא התכוון שתהיה

מלכות ליהודה כל הזמנים, אלא רק בזמן שיש מלכות לישראל, אמנם

מלכי חשמונאי עברו איסור בזה שלקחו שררה, שגם זה נאסר עליהם,

מהפס' "לא יסוד... ומחוקק וכו"⁸ שכולל שררה, או בגלל הטעם השני

שהיו כהנים, ואין הבדל בין מלכות לשררה שלטונית, כי איסורם הוא

בכדי שיעבדו רק עבודת ה', כמ"ש הרמב"ן.

לכאורה מהגמ' (סנהדרין ה. והוריות יא:) נראה שגם איסור שררה

יש כי הגמ' דורשת שם "לא יסוד שבט מיהודה - אלו ראשי גלויות שבבבל",

וכן (ביומא כג:) בתפילת כה"ג "לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה".

5. ע' במה שכתב הרמ"מ כשר בתו"ש פ' ויחי אות קל - שתירץ את הרמב"ן

שלמ"ד הראשון בירושלמי המובא להלן, הפס' רק איסור ולא הבטחה,

וכן כותב הרמב"ן "עברו על דעת אביהם" וכן "עברו על צוואת הזקן"

(ע"כ) אך אין זה נראה מדברי הרמב"ן כי קודם כתב שהפס' הבטחה

ולא משמע שחזר בו וכן משמע מהרמב"ן שסובר כמ"ד השני בירושלמי

ולא כראשון וע' להלן.

6. מש"כ הר"ן "לא תהיה לשבט אחר רק ליהודה" אלו דברי עצמו.

7. הקטע לא צוטט.

8. לפענ"ד זוהי כונת הרמב"ן בתחילת דבריו (הקטע לא צוטט), שיש הבדל

בין שבט למחוקק, שבט - מלכות, מחקק - "שבידו טבעת המלך ומושל

א"כ לפי גמ' אלו נראה שגם השררה שייכת לשבט יהודה ולא רק מלכות ומגמ' אלו קשה גם על הר"ן. אמנם לרמב"ן אין זה קשה, כי פירש מאמר חז"ל זה (מאמר הויכוח עמ' שה בכתבי הרמב"ן) בדרך זו: "אין הכונה לרבותינו ז"ל לפרש הפסוק אלא במלכות ממש, ... והענין הזה שהזכירו החכמים (אלו ראשי גלויות וכו')... כי בזמן הגלות כיון שיש מזרע המלוכה מי שיהיה לו קצת ממשלה ממלכי הגויים, כגון ראשי גלויות שבבבל ונשיאי א"י, יש להם נתינת רשות וסמיכה (לדון)... כי אין דעת חכמי התלמוד שיהיה הוא מזרע... אשר ליהודה", אך לר"ן שפירש (שם עמ' קכ"ג) שלדעת חז"ל הפס' מבטיח "קצת ממשלה, בין בהיותם על אדמתם בין בהיותם בגולה", קשה על דעת עצמו. אמנם אפשר לפרש גמ' אלו, שהכונה היא שההבטחה של "לא יסור" המשיכה אפילו בזמן הגלות בצורת שלטון מסוים, וע"ז גם התפלל הכה"ג (כי זה לא הובטח בפירוש). (או שנפרש כמש"כ הרמב"ם הל' סנה' ד, יג שהפס' נותן היתר לראשי גלויות משבט יהודה לשפוט ולרדות את העם בגלות). אך איסור שררה לשאר שבטים אין, וההבטחה לא היתה במפורש אלא רק על מלכות, ובזה לא יקשה לר"ן. (ע' שם בר"ן אולי לכך התכוון בהמשך דבריו ד"ה וע"ד רז"ל). ונראה לענ"ד שהתירוץ האמיתי בדברי הרמב"ן הוא, הרמב"ן מעולם לא התכוון לומר שהבטחת "לא יסור" כוונתה שתמיד תהיה ליהודה המלכות בפועל, אלא כוונתו, שאף פעם לא תוסר שייכות המלכות ממנו ותינתן לשבט אחר, ובכל זמן שיש מלכות לישראל ראויה היא לשבט יהודה, והמולך משבט אחר עובר על איסור "לא יסור שבט מיהודה", ואם הוא כהן, עובר על איסור נוסף של "לא יהיה לכהנים וכו' חלק ונחלה וכו'". וכן מצאתי שכתב הרמב"ן במאמר הויכוח (כתבי הרמב"ן עמ' ש"ד): "אין כונת הנביא לומר שלא תהיה ממלכת יהודה בטלה כלל בשום זמן, אלא אמר שלא תסור ותפסיק ממנו לגמרי, והכונה שכל זמן שתהיה המלוכה לישראל, ליהודה היא ראויה". ובהמשך דבריו (עמ' ש"ה): "אם כן דברם ברור הוא שלא אמר הנביא (שלא תסור באופן זמני) אלא שלא תסור לגמרי". וכן כאן בברא' מט, י: "אבל ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו" כונתו שהקב"ה לא יסיר שייכות המלוכה מיהודה לאחד מאחיו.

ומצוה בכל ישראל". - זוהי שררה. וכן כתב רש"י בסנה' ה. "מחוקק - שררה מועטת". (וכן במגא"ס ג, י "ויסר המלך טבעתו וכו'") שזה שררה - הע' ברמב"ן עמ' תקס"ה).

א"כ רואים בבירור מדברי הרמב"ן שכונתו, שהפסו' "לא יסור" אומר שלא תופסק לגמרי מלכות יהודה, כי תמיד תהיה להם שייכות אל המלוכה, אך יהיו הפסקות של גלות, מלכים אחרים וכדו' (עי"ש ברמב"ן וכאן בברא' מט, י), ולעיתיד תחזור אליהם.

עוד צריך לברר בדברי הרמב"ן, על איזה איסור עברו בית חשמונאי? הרמב"ן אומר בתחילת דבריו שעברו בכך שמלכו, ולא היו מבית דוד משבט יהודה, ובהמשך דבריו מביא הרמב"ן עוד טעם לאיסור, מצד שהיו כהנים ולא היה עליהם למלוך רק לעבוד עבודת ה'.

הנ"מ בין שתי האפשרויות היא, האם לכהנים יש איסור מיוחד משאר שבטי ישראל מהטעם שאמר הרמב"ן, או שאיסור הכהנים הוא בכלל האיסור על שאר שבטי ישראל לגבי מלוכה.

הרמב"ן מביא ראיה מהירושלמי בהוריות פ"ג ה"ב (וירושלמי שקלים פ"ו ה"א): "אין מושחין מלכים כהנים, אמר ר' יהודה ענתודריה על שם "לא יסור שבט מיהודה". אמר ר' חייא בר (א) בא "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל (דברים יז, כ) מה כתיב בתריה "לא יהיה לכהנים הלויים (כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל אשי ה' ונחלתו יאכלון" { שם י"ז).

הרמב"ן מסביר שר"י ענתודריה סובר שאין מושחין כהנים מלכים לאו דוקא, אלא גם שאר שבטי ישראל יש עליהם איסור משיחה למלכות, והזכירו כהנים, שאע"פ שהם עצמם ראויים למשיחה בשמן המשחה אין מושחין אותם לשם מלכות, וכ"ש שאר שבטים שאסור למושחם למלכות.

וממשיך הרמב"ן: "ור' חייא בר אבא פירש שהוא מנוע מן התורה, שלא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה במלכות והוא דבר ראוי והגון"⁹.

ונראה שכונת דברי הרמב"ן, שהמחלוקת בין ר"י ענתודריה ור' חייא היא, האם על הכהנים יש רק איסור כללי בתוך כל שאר שבטי ישראל, או שעל הכהנים יש איסור מיוחד מכל שאר שבטי ישראל, וזאת דעת ר' חייא.

9. מכאן נראה שהרמב"ן סובר כמ"ד השני - ר' חייא, שחוץ מהאיסור של "לא יסור" שהוא על כלל שבטי ישראל, יש איסור נוסף על הכהנים.

ולכן אומר הרמב"ן "ואפשר גם כן וכו' "¹⁰ כי חטא זה הוא רק לפי ר' חייא ולא לפי ר"י ענתודריה. (אך איסור "לא יסור" הוא לשניהם.)

וע' בירושלמי שקלים י, א. ב"ציון ירושלים" ובדברי הגר"ש גורן ב"תורת המועדים" עמ' 151, שהביאו עוד מקור שסובר שיש איסור מיוחד על הכהנים מהגמ' (קידושין סו.), שחכמים אמרו לינאי "רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרון" - שחזן ממה שפסלוהו מטעם "שהיו אומרים אמו נשבת במודיעין ופסול לכהונה", כוונתם של חכמים הייתה שיש גם איסור שכהנים יהיו מלכים.

וזו תמוה, כי הלא לפי ר' חייא יש אסור לא רק על כה"ג אלא על כל שבט לוי, וא"כ גם למלוך היה אסור לינאי אע"פ שלא היה כה"ג, וחכמים היו צריכים לומר לו שגם מלכותו אינה כשרה¹¹. (ואולי צ"ל שזאת הכונה "רב לך כתר מלכות" - שבזה כבר עברת על איסור ולא תעבור עוד איסור בזה שתיקח גם כתר כהונה, אך מפשט הגמ' לא משמע כן.)

שיטה שונה לגמרי מצאנו בדברי התוס' יומא כו. על הגמ' "אמר רבא לא משכחת צורבא מרבנן דמורי, אלא דאתי משבט לוי או משבט יששכר וכו'", ושואלת הגמ' "ואימא יהודה נמי דכתיב יהודה מחוקקי", ומקשים על כך בתוד"ה יהודה "אמאי לא מייתי מדכתיב בתורה "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק וכו'", ויש לומר דההיא בברכה הוא דכתיב, אבל מהאי קרא (יהודה מחוקקי) מייתי שכך היה שביהודה יש מחוקקים". ומכאן רואים שתוס' פ"י פסו' זה בתור ברכה, אך אינה מבטחת שתמיד כך יהיה, וא"כ שיטתם לגבי מלכות גם כן. וע' בר"ן שהביא דעות נוספות לפי הפסו' "לא יסור" : א) תמיד תשאר קצת ממשלה לזרעו אפי' בגלות (ע' ברמב"ן מאמר הויכוח שפירש אחרת). ב) שיהיו זרעו עוסקין בתורה. ג) ההבטחה (של מלכות) תתחיל אחר ביאת גואל שמלכותו לא תיפסק.

10. ע' לעיל בסוף דברי הרמב"ן.

11. וא"א לומר שמכיון שנתחלל מכהונה אין עליו איסור כהן למלכות, ורק כאשר הוא כה"ג יש עליו איסור מלוכה, כי כאשר נתחלל גם כהונה גדולה אינה כלום לפוסלו למלכות, ועיקר הענין שא"א לומר כך, משום שהיה רק חשש שאמו נתחללה, ואין זה מפקיע את איסורו ככהן למלוך, וא"כ חוזרת הקושיא למקומה מדוע חכמים לא הוכיחוהו על מלכותו בתור כהן, ומכאן נראה להפך, שלא סברו שיש איסור על כהן למלוך.

ובתו"ש לר' כשר (אות קלא*) הביא פ"י נוסף מחז"ל: "זו לשכת הגזית שנתנה בחלקו של יהודה", (ועי"ש (באות קכט) ובמילואים שמביא פ"י נוספים), אך מ"מ דעת הרמב"ן לא זזה ממקומה עפ"י מקורה מהירושלמי דלעיל.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות חנוכה ריש פ"ג כותב:

"כבית שני כשמלכו יון, גזרו גזרות על ישראל וביטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצוות, ופשטו ידם בממונם ובבנותיהם, ונכנסו להיכל ופרצו בו פרצות וטמאו הטהרות, וצר להם לישראל מאד מפניהם, ולחצום לחץ גדול, עד שריחם עליהם אלוקי אבותינו והושיעם מידם. וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים, וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החורבן השני".

אמנם ברמב"ם לא כתוב בפירוש אם עשו מלכי החשמונאים כהלכה או לא, אך מלשונו "וחזרה מלכות לישראל" נראה שלא היה כאן שום איסור ופגם, והיתה זאת מלכות ישראל רגילה.

גם בגמ' (ע"ז ט. וסע"ר פ' אחרון) מוזכר "מלכות חשמונאי בפני הבית מאה ושלוש, מלכות בית הורדוס מאה ושלוש". וזוהי גם כונת הרמב"ם "יתר על מאתים שנה", שהם כוללים את החשמונאים ואת הורדוס, אך מהגמ' אין להוכיח את כשרות מלוכתם, כי הלא הגמ' אומרת גם מלכות הורדוס, ומלכות זאת ודאי לא היתה כהלכה, כי הגמ' אומרת שהורדוס היה עבד ולא היה מזרע ישראל (ע' ב"ב ג:). ובכל זאת כתוב עליו מלכות, א"כ גם לגבי מלכות חשמונאי אפשר לומר שלא היתה כשרה (ומכאן לא יקשה לרמב"ן).

אך מהרמב"ם משמע שלא היה איסור כי כתב בה"א "והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות לישראל". הרמב"ם מציין בפירוש שהמלך היה כהן, ולא מעיר שהיה כאן איזה איסור או פגם, ומשמע שגם העמדת מלך היתה משרשרת הניסים, שבזה חזרה מלכות לישראל.

ויש להעיר כאן כי האיסור שהראה הרמב"ן על מלכי ישראל וחשמונאי שלא משבט יהודה למלוך, בפס' "לא יסור שבט מיהודה", לפי הרמב"ם אינו מקור לאיסור, כי הרמב"ם לא הזכירו בשום מקום בתור איסור על מלכי ישראל¹², אלא (בהל' סנה' ד, יג) לגבי ראשי גלויות שרשותן לדון מהפס' "לא יסור", שדרשו חז"ל "אלו ראשי גלויות שבבבל שרודין את העם" (סנה' ה.)¹³. וצריך להבין מדוע אין הרמב"ם רואה במלכות חשמונאי פסול, הלא בהל' מלכים פ"א ה"ג כותב הרמב"ם: "אין מעמידין מלך בתחילה"¹⁴ אלא עפ"י בית דין של שבעים (ואחד) זקנים ועפ"י נביא"¹⁵, והלא מלכי חשמונאי לא הומלכו עפ"י נביא ומדוע בזה לא עברו איסור?

ואין לומר שלדעת הרמב"ם לא היו החשמונאים מלכים¹⁶ ממש אלא שלטון בלבד, כי הרמב"ם כותב בפירוש "והעמידו מלך מן הכהנים", וכן "חזרה מלכות לישראל", משמע כמו בבית ראשון, שהיתה מלכות ממש.

לתרץ את דברי הרמב"ם עי' מש"כ מרן ב"משפט כהן" תשובה קמ"ד אות טו א, עמ' שלו, על השאלה כיצד יכלו החשמונאים לצאת למלחמה אם לא היו מלכים, וכתב שם בסוף דבריו עפ"י הרמב"ם והרמב"ן הנ"ל: "וחוץ מזה נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים לידי האומה בכללה, וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל ואפי'

12. הרמב"ם אמנם מזכיר איסור למלך מישראל שלא משבט יהודה למלוך (עי' סה"מ ל"ט ש"ב, הל' מלכים א, ז-י), אך לא מהפס' "לא יסור", ולגבי החשמונאים שלא היו משבט יהודה לא רואה הרמב"ם פגם עפ"י מש"כ (מלכים א, ט) "מלכי בית דוד הם העומדים לעולם... אבל אם יעמוד מלך משאר ישראל תפסק מלכותו מביתו", א"כ במלכות זמנית אין איסור מלוכה (עי' שם בהל' ח), ולפיו כך גם היתה מלכות חשמונאי.

13. וצ"ע ע"ז שלא הביא הרמב"ם את מקור הרמב"ן מהירושלמי מהפסו' "לא יסור".

14. עי' בס' "תורת המלך" (לר"ג אריאלי) שכתב שאין לפרש לכתחילה דוקא אבל בדיעבד כן מועיל, אלא הכונה לתחילת שולשלת, אבל מלך בן מלך א"צ נביא (ע"כ), ועי' גם משפט כהן עמ' שלו שכתב כן, וכן נראה מפשט הרמב"ם וכן כתב בה"ז, וחיובים לומר כן כדי לתרץ את קושיית הרמב"ן (בדברים יז, טו ד"ה לא תוכל) ועי' להלן הערה אחרונה.

15. המקור בסיפרי שופטים "אשר יבחר ה' אלוקיך" - עפ"י נביא.

16. ממקורות היסטוריים אין להקשות, כי הרמב"ם יגיד שהצמדת שלטון לכה"ג או נשיא זה גדר מלוכה ממש, אלא בלי משיחה.

בעניינים פרטיים¹⁷ ... וסעד לדבר הוא לשון הרמב"ם פ"ד הל' יג מהל' סנה': "ראשי גלויות שבבבל במקום מלך הן עומדים, ויש להם לרדות את ישראל בכל מקום וכו' וק"ו שנשיאים המוסכמים באומה בזמן שהיא בארצה ובשלטונה... כמלכי בית חשמונאי, וגם נשיאים פשיטא דלא גריעי מראשי גלויות שבבבל. א"כ לפ"ז במצב שאין נביא מועלת הסכמת האומה, וכן היה במלכות חשמונאי, ולכן אין פגם במלכותם.

והגר"ש גורן בספרו "תורת המועדים" מתרץ שאין צריך נביא למינוי מלך אלא כאשר העם רוצה מיוזמתו מלך ולכן צריך הסכמת נביא. אבל כאשר המלך עולה בכח ניצחונותיו האישיים על אויבי ישראל אין צריכים לנביא, וכך גם החשמונאים שעלו למלוכה בזכות שחרפו נפשם למות והחזירו מלכות לישראל. (ע"ש בספרו שהאריך).

אמנם דין זה מחודש ואינו מפורש בדברי הרמב"ם, וזה תמוה מדוע הרמב"ם לא הזכיר דין זה אם כך הוא? ועוד, שלא כ"כ נראה מדברי הרמב"ם כך, שכן בה"ח (שם) כתב: "נביא שהעמיד מלך משאר ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוות ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך, וכל מצוות המלכות נוהגות בו". הרי שהרמב"ם הזכיר שגם מלך שנלחם מלחמות ה' הועמד עפ"י נביא, ואין הרמב"ם מחלק "או מלך שנלחם וכו' אע"פ שלא הועמד ע"י נביא".

ונלפע"ד, שבאמת אין הרמב"ם מתכוון לומר שמלכי בית חשמונאי היו מלכים ממש כמו בבית ראשון שכל דיני התורה המיוחדים במלך נהגו בהם, כגון שמוציא למלחמת רשות, כי כל הדינים המיוחדים האלה נוהגים רק¹⁸ אם המלך הועמד עפ"י ב"ד ועפ"י נביא. אך בכל זאת קורא להם הרמב"ם מלכים, כי משלו על כל העם, וקצת מדיני המלוכה כן נהגו בהם.

17. חידוש זה שאפשר להעמיד מלך עפ"י הסכמת האומה מוזכר כבר ברדב"ז הל' מלכים פ"ג ה"ח "האי מלך הילינו שהומלך עפ"י נביא או שהסכימו עליו כל ישראל", ועי' מש"כ ע"כ ב"עמוד הימני" סימן ז' סעיף ו' והלאה.

18. ע' סנהדרין כ: תוס' ד"ה מלך לגבי נבות - "אי נמי דפר' המלך לא נאמרה רק על המלך שנמלך על כל ישראל ויהודה ומאת המקום, ואחאב... גם לא מלך מאת המקום".

(ע' בהל' מלכים פ"א ה"ח ברמב"ם המובא לעיל שכתב "... הרי זה מלך, וכל מצוות המלכות נוהגות בו", משמע שיש מלכים שאין כל דיני המלכות נוהגים בהם¹⁹.)

וראיה לזה, שאין הרמב"ם מתכוון לומר שהיו מלכים רגילים שכל דיני המלכות נהגו בהם, כי הרמב"ם כותב "וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנה", וכבר הערנו קודם שזה כולל את הורדוס, שבודאי לא היה מלך כשר, ובודאי לא היו כל דיני המלכות נוהגים בו²⁰, וכן צ"ל לגבי מלכות חשמונאי שלא קבלו את כל דיני המלכות, בגלל שלא הומלכו עפ"י נביא. (וצ"ל שכונת הרמב"ם "וחזרה מלכות" - שלטון).

ואולי יש לתרץ את הרמב"ם, שהטעם שצריכים לנביא הוא בכדי לברר אם המשפחה ראויה למלכות ואין בהם פסולים לא ידועים, ולכן מלך בן מלך א"צ נביא עפ"י הרמב"ם מלכים א, ז, כי כבר הוברר שראויה משפחה זו למלכות. ולכן גם החשמונאים לא היו צריכים מינוי של נביא, כי משפחתם היתה של כהנים גדולים, ובודאי משפחה כשרה וראויה היא. ואולי לכן מדגיש הרמב"ם "והעמידו מלך מן הכהנים", וכן "וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים".

ואולי אפשר לומר שגם לפי הרמב"ם היה איסור במלכות החשמונאים, וכמו במלכות הורדוס, שהרי כללם יחד. וכונת הרמב"ם במה שכתב "וחזרה מלכות לישראל", שחזר שלטון לישראל בחסדי ה', אך אין זה נוגע לאיסורי המלכים עצמם²¹ שהיה זה דבר פרטי, ואין להזכירו כאן.

19. ע' לקמן, הערה 20.

20. קצת דיני מלכות נראה שצ"ל שכן נהגו בו, ע' ב"ב ד. מהמעשה בבבא בן בוטא ע"ש. זע"ע כתובות יז. בחוס' ד"ה מלך - לגבי אגריפס שלא היה כשר.

21. ע' למרן ב"משפט כהן" שם שכתב דבר מעין זה.

יש להעיר כי העמדת מלכי החשמונאים שלא עפ"י נביא, לא היתה חטא לפי הרמב"ן ולכן לא הזכיר ענין זה, משום שלדעתו כאשר אין נבואה אפשר להמליך גם בלי נביא, ורק כאשר יש נבואה, הנביא מעכב מלהמליך בלי הסכמתו²² (ע' ברמב"ן דבר' יז, טו). והיות שבזמן החשמונאים לא היתה נבואה לא היה בזה חטא כלל. (ולפי משי"כ שלא היתה זאת מלכות אין קושיא כלל.)

22. הרמב"ן מכריח זאת מהפס' "לא תוכל לתת עליך איש נכרי" (דבר' יז, טו) ואם המינוי עפ"י נביא מה טעם באזהרה, הלא ה' לא יבחר בו ולכן אומר הרמב"ן שהנביא מעכב רק בזמן הנבואה. את הרמב"ם אפשר לתרץ בפשטות, כי לפיו צריך רק לתחילת שלשלת אבל לבן מלך מגויה והתגיר אח"כ צריך אזהרה של "לא תוכלי וע' מ"ש "במשפט המלוכה" שאפשר לומר שהפס' בא להגיד שאם יאמר הנביא לבחור איש נכרי נדע שהוא נביא שקר שעובר על דבר ה'.